
Trumpraštis. 2024 m.

Gyvenimo eigos politika: ar tokią Lietuvoje turime?

Jekaterina Navickė

Socialinė politika turi nemenką poveikį žmonių gyvenimams. Šis poveikis gali būti labai įvairus – nuo įtakos tik tam tikram gyvenimo aspektui iki gyvenimo eigos reguliavimo ar net formavimo. Pavyzdžiui, pensijų sistema nustato išėjimo į pensiją, o tokiu būdu, ir senatvės amžiaus ribas. VU tyrėjų atlikto tyrimo rėmuose buvo siekiama išsiaiškinti, kaip posovietinė pertvarka socialinės politikos srityje keičia šiuolaikinėje Lietuvoje gyvenančių žmonių gyvenimo eigą. Tyrimo pagrindą sudarė literatūros analizė ir interviu, atskleidžiantys 1980–2000 m. gimusių žmonių gyvenimo istorijas. Lietuvos atvejis iliustruoja kryptis, kuriomis per pastaruosius trisdešimt metų transformavosi mūsų šalies gyvenimo eigos politika, o taip pat galimybes ir iššūkius, į kuriuos turėtų atsižvelgti besikuriančios demokratijos.

Gyvenimo eigos kontrolės mastai skiriasi demokratinėse ir autoritarinėse šalyse

Gyvenimo eigos politika, plačiąja prasme, gali būti suprantama kaip: “politika, kuria politiniai veikėjai siekia keisti žmonių gyvenimo eigos struktūrą” [1: p. 210]. Dažniausiai kalba eina apie įvairias socialinės politikos priemones. Leisering ir Walker [2] išskiria tris gyvenimo eigai ypač svarbias socialinės politikos sritis (švietimas, socialinių rizikų valdymo sistemos ir senatvės pensijos) bei tris veikimo būdus formuojant gyvenimo eigą (struktūravimas, integracija ir normų formavimas). Minėtos socialinės politikos sritys ir jų veikimo būdai susikerta tarpusavyje: švietimo, socialinių rizikų valdymo sistemų ir senatvės pensijų vaidmuo yra svarbus struktūruojant gyvenimo eigą, integruojant perėjimus iš vieno gyvenimo etapo į kitą bei formuojant socialinio gyvenimo eigos normas.

Tyrimai rodo, jog labiausiai tiesioginė ir visaapimanti valstybės gyvenimo eigos kontrolė būdinga autoritariniams režimams [1]. Plataus masto valstybinis reguliavimas sukuria prielaidas labiau standartizuotai gyvenimo eigai. Tuo tarpu šalyse, kuriose valstybės intervencijos mastas yra mažesnis, galima tikėtis mažiau standartizuotos ir „slankios“ gyvenimo eigos. Lietuvai tai aktualu dėl šalies autoritarinio valdymo istorijos SSRS sudėtyje, griežtų tuometinių socialinės kontrolės priemonių ir šių priemonių atspindžių sovietmečio kartoms [3, 4, 5]. Nepaisant to, socialinės politikos ir jos transformacijų poveikis posovietinių kartų gyvenimo eigai Lietuvoje yra mažai tyrinėtas.

Švietimo sistemos transformacijos: „laukiniai vakarai“ mokykloje ir poreikis derinti studijas ir darbą

Lietuva iš sovietmečio paveldėjo platų ir gana tolygiai išplėtotą valstybinių vidurinių mokyklų tinklą, kuriam buvo būdinga žema segregacija pagal mokinių tėvų ekonominę padėtį [6]. Tai sudarė prielaidas stipriam Lietuvos švietimo sistemos integraciniam potencialui. Kita vertus, autoritarinė SSRS sistema naudojo švietimą kaip visuomenės, jos vertybių ir normų kontrolės mechanizmą [6, 7].

Kalbant apie švietimo sistemos raidą, per pirmuosius du nepriklausomybės dešimtmečius joje buvo (ir tebevyksta) daug reformų. Perėjimo nuo centralizuoto planavimo prie liberalios ekonominės sistemos metu vyko švietimo sistemos privatizavimo procesai, ypač kalbant apie privačių vaikų priežiūrą ir vidurinį išsilavinimą, taip pat „krepšelizaciją“ aukštojo mokslo sistemoje. Šie procesai siejami su švietimo sistemos perėjimu prie ekonominės paradigmos [8]. Kartu suaktyvėjo ir elitizmo apraiškos švietime, kurias lydėjo didėjan-

ti socialinė segregacija ir atotrūkis pagal tėvų socialinį ir ekonominį statusą [9, 10, 11, 12]. STRATA duomenimis [12], moksleivių iš aukštesnės pajamas gaunančių šeimų galimybės įgyti aukštąjį išsilavinimą buvo dvigubai didesnės nei iš mažesnės pajamas gaunančių šeimų. Kaip taikliai pažymi vienas iš tyrimo respondentų:

“Kas ironiška, akademiškai mokykloje buvo padoru: jeigu norėjai, ten galėjai išmokti. Bet, vat, socialiai kažkaip tokie gavosi „laukiniai vakarai“, kur kiekvienas už save...” (vyras, gim. 1995, Klaipėda)

Socialinius atotrūkius švietimo sistemoje didino ir kita reformų kryptis – didesnis mokymosi individualizavimas ir orientacija į pasiekimus bei žinias. Tai pasireiškė per profiliavimo eksperimentus vidurinėse mokyklose ir aiškią meritokratinę aukštojo mokslo orientaciją (priėmimo, studijų ir stipendijų sistemos) [9]. Šie procesai susilpnino švietimo integracinį potencialą Lietuvoje, ypač tiems, kurie į švietimo sistemą atėjo XXI a. pradžioje.

Kaip ir visoje ekonomikoje, švietimo sistemoje per pirmuosius du nepriklausomybės dešimtmečius susidurta su finansinėmis problemomis. Dėl sumažėjusio nemokamų studijų vietų skaičiaus, įvesto mokesčio už mokslą ir menkų stipendijų nemažai studentų turėjo derinti darbą ir studijas [13, 14]. Atsivėrus Šengeno zonai ir įstojus į ES, atsirado galimybių studijuoti užsienyje, o tai vėlgi dažnai reiškė ir studijas, ir darbą. Studijų ir darbo derinimas sumažino švietimo sistemos įtaką gyvenimo eigos struktūravimui, pereinant nuo linijinio (nuoseklaus) prie labiau eklektiško, mažiau standartizuoto modelio. Pasikeitusi darbo rinkos struktūra, spartūs technologiniai pokyčiai, visiško užimtumo ekonominės sistemos žlugimas lėmė didėjančių mokymosi trajektorijų įvairovę ir poreikį persikvalifikuoti vėlesniais gyvenimo etapais. Studijų ir darbo derinimą nemažai tyrimo respondentų prisimena kaip sunkų, „beveik neįmanomą“ etapą:

“Aš tuos du metus prisimenu su siaubu, nes buvo, na, iš tikrųjų labai sudėtingi metai [...] Nu tai va, taip ir varom. Ir mokomės, ir gyvenam” (moteris, gim. 1988 m., Zarasai)

Kalbant apie stiprias iš sovietmečio atėjusias normų formavimo tradicijas švietime, atgavus nepriklausomybę jų nebuvo iš karto atsisakyta. Jų tąsa pastebima ir dabar, tačiau dažnai ideologiškai kita – humanistinio demokratinio ugdymo – kryptimi [6]. Šiame kontekste galima paminėti tokius bendrojo lavinimo mokyklų vertybių formavimo aspektus kaip tautinis tapatumas, krikščionybė, liberalioji demokratija ir individualizmas, orientacija į Vakarų ir Europos integraciją. Mokymo programos buvo koreguojamos įvedant naujus dalykus, pavyzdžiui, grąžinant tikybos pamokas į bendrojo lavinimo mokyklas. Tačiau lytiškumo ugdymo klausimai sunkiai skinasi kelių, kadangi šioje srityje susiduriama su dideliu pasipriešinimu. Šie procesai rodo, kad Lietuvoje išlieka stiprus normų formavimo elementas švietimo sistemoje, kai kuriuos iš sovietmečio paveldėtus mechanizmus pritaikant prie naujų realijų.

Gyvenimo eigos režimas Lietuvoje keičiasi link mažiau standartizuoto ir politizuoto modelio

Sąvoka „gyvenimo eigos režimas“ reiškia, kad gyvenimo eigai „būdinga tam tikra bendra logika, atspindinti konkrečios šalies institucinę (t.p. ir gerovės valstybės) struktūrą“ [1: p. 215]. Teigiama, kad gyvenimo eigos režimai Vakarų Europoje vystėsi nuo nestandartizuotų, nepolitizuotų ir neinstitucionalizuotų ikiindustrialių XIX a. gyvenimo eigos režimų link vis labiau standartizuotų, politizuotų ir institucionalizuotų industrialių ir „fordistinių“ gyvenimo eigos režimų XX a. pirmoje pusėje ir pokario laikotarpiu [1]. Paskutiniams trims XX a. dešimtmečiams buvo būdingas gyvenimo eigos destandartizavimas, depolitizavimas ir gerovės valstybės institucijų transformacija *poindustrialinės („pofordistinės“)* gyvenimo eigos link [1]. Pastaroji gerovės valstybės transformacija vyko didesnio lankstumo ir mažesnės gyvenimo eigos kontrolės kryptimi, o tai sudaro prielaidas mažiau standartizuotai gyvenimo eigai.

Analizė parodė, jog Lietuva iš savo autoritarinės praeities paveldėjo stiprius gyvenimo eigos struktūravimo, integracijos ir normų formavimo mechanizmus. Visgi šie mechanizmai silpsta arba

gra adaptuojami prie šiuolaikinio socialinio, ekonominio ir politinio konteksto. Šiuolaikinę Lietuvą galima priskirti pofordistiniam gyvenimo eigos režimui, kuris pasižymi gyvenimo eigos destandar-tizacija, depolitizacija ir didesniu socialinės politikos institucijų lankstumu. Perėjimas nuo fordis-tinės prie pofordistinės gyvenimo eigos Lietuvoje įvyko XX a. dešimtajame dešimtmetyje, t. y. šiek tiek vėliau, lyginant su Vakarų Europos visuomenėmis.

Galiausiai, reikia paminėti, jog socialinė politika ir jos pokyčiai, nors ir svarbūs, yra tik vie-nas iš žmonių gyvenimo eigos veiksnių. Didelę įtaką taip pat turi psichologiniai, kultūriniai, istorinio konteksto, socialinių santykių aspektai. Visgi, gyvenimo eigos politikos teoriniai rėmai leidžia giliau analizuoti socialinę politiką, jos pokyčių kryptis ir jų poveikį žmonių gyvenimams.

Šis trumpaštis yra parengtas įgyvendinant LMT finansuojamą projektą „Užaugę Nepriklausomoje Lietuvoje: 1980-2000 metais gimusiųjų gyvenimo eiga, elgsenos strategijos ir jų kontekstai“ (S-MIP-21-19). Tekste panaudota medžiaga ir ištraukos iš projekto rėmuose atliktų gyvenimo istorijų interviu.

Nuorodos:

1. Leisering L. (2003): Government and the Life course. In Handbook of the Life course, edited by Jeylan T. Mortimer and Michael J. Shanahan. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York: 205-225.
2. Leisering, L., & Walker, R. (1998). The dynamics of modernity. In Leisering, L.; Walker, R. (eds.), The Dynamics of Modern Society: Poverty, Policy and Welfare, Bristol: Policy Press: 3-16.
3. Guogis, A.; Bogdanova, N. (2012): Sovietinio socialinės apsaugos modelio funkcijos bei raida ir Lietuva. Politologija 2(66): 32-77.
4. Leinartė, D.; Žilinskienė, L.; Kraniauskienė, S.; Šutinienė, I.; Gečienė, I. (2014): Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose. Vilnius: Vilnius University Press.
5. Žilinskienė, L. (eds.); Kraniauskienė, S.; Šutinienė, I. (2016): Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta. Collective monograph. Vilnius: Vilnius University Press.
6. Bruzgelevičienė, R. (2008): Lietuvos švietimo kūrimas, 1988-1997. Monograph. Vilnius: Sapnų sala.
7. Arbaitytė, M. (2009): Sovietinės ideologijos diegimas Kauno mokyklose XX a. 7–9 dešimtmečiais. Darbai ir dienos 52: 187-216.
8. Želvys, R.; Dukynaitė, R.; Vaitekaitis, J. (2018): Švietimo sistemų efektyvumas ir našumas kintančių švietimo paradigmu kontekste. Pedagogy Studies / Pedagogika 130(2): 32-45.
9. Žalimienė, L. (2011): „Socialiai remtini“, „socialinės rizikos“, „globotiniai“... Kokių visuomenę konstruoja Lietuvos socialinės paramos politika? Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas 2(1): 49-60.
10. Lazutka, R.; Šliužaitė, D. (2012): Socialinis teisingumas ir socialinių-ekonominių grupių reprezentavimas skirtingo prestižo studijų programose Lietuvoje. Acta Paedagogica Vilnensia 28: 9-22.
11. Iljina, O.; Purvaneckienė, G. (2012): Mokinių socialinės padėties ir jų profesinių siekių sąsaja. Acta Paedagogica Vilnensia 28: 49-61.
12. STRATA (2018): Aukštojo mokslo prieinamumas: ar skirtingo SES vaikams sudarome lygias galimybes įgyti išsilavinimą. Government Strategic Analysis Centre [Interactive]. Download at: <https://strata.gov.lt/images/tyrimai/am-prieinamumas-2018.pdf>.
13. Lazutka, R. (2010): Lietuvos studentų socialinė ir ekonominė padėtis. 2007 ir 2009 metų tyrimų apžvalga. Vilnius University.
14. Brazienė, R.; Merkys, G. (2013): Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: teorinės prielaidos ir empiriniai radiniai. Filosofija, Sociologija [Philosophy, Sociology] 24 (2): 82-92.